

בדרך הטבע

בשנת 1964, 12 שנה לאחר שרעיון "שמירת הנוף והפארקים הלאומיים" שורטט לראשונה במפות תכנון, ו־11 שנה לאחר שראתה אור חוברת צנומה שעניינה שמירת טבע, הוקמה רשות שמורות הטבע. ד"ר עוזי פז, אחד מיוזמיה ומנהלה הראשון, מתאר את דרך החתחתים שהובילה להקמתה

כתב וצילם: עוזי פז

ו"רזרבאטים". בין היתר נכתב באותה חוברת כי "יש לקבוע אזורים מוגנים במרחבי הנגב. יש להקצות למטרה זו שטחים רחבי ידיים". זה היה חלום. הקול הקורא הדגיש גם כי ראוי להקצות "שטחים קטנים לרזרבאטים בחולות", להכריז על "שטחים קטנים מוגנים בגבעות הכורכר באזור החוף" וכמובן, לסמן כיעד מרכזי ומיידי את ההכרזה על "אזור מוגן בביצות החולה". זמן קצר קודם לכן הוחל בניקוז הביצות, והחשש שעולמה המיוחד של החולה ייעלם, עולם שהתקיים בו מפגש בין צמחים ובעלי חיים אירופיים עם חי וצומח טרופיים-אפריקאיים, הוליד את ראשית הפעילות הממשית והרציפה למען שמירת הטבע בארץ. הכוח המניע שעמד מאחוריה היה פרופ' אמוץ זהבי, אז עדיין סטודנט צעיר לתואר שני. זכות הראשונים על ראייה כוללת של פניה העתידיים של ישראל, על "תוכנית אב", שמורה לאנשי אגף התכנון וביניהם האדריכל אריה שרון, האדריכל אליעזר ברוצקוס, הצייר מרסל ינקו ואחרים. בימיה הראשונים של המדינה היה האגף ממוקם במשרד ראש הממשלה. ב־1952 פרסם אריה שרון, מנהלו של האגף, את הספר "תכנון פיסה לישראל". פורטו בו בין השאר תוכניות לעיור, לתחבורה ולתעשייה והוא כלל גם מפה של "שמירת הנוף ופארקים לאומיים". כ־50 אתרים נצבעו בה בירוק, אך גם בה הס מלהזכיר שמורת טבע. זו אינה קיימת עדיין לא בתודעה, לא בשיח הציבורי ולא בתכנון. בינתיים עבר אגף התכנון למשרד הפנים. ב־1955 גובשה בו הצעת חוק ל"פארקים לאומיים ושמורות טבע" כדי לממש את היעד התכנוני. המושג "שמורת טבע" קיבל כבר הכרה פְּנִישִׁית לגיטימית, אך המונח "פארקים לאומיים"

בשנת 1953 התקיימה בבנייני האומה בירושלים תערוכה גדולה. היא נועדה להציג את הישגיה של המדינה הצעירה, שקמה אך חמש שנים קודם לכן. "כיבוש השממה" היה שמה. ההשראה לשם באה מ"שיר הכביש" של נתן אלתרמן: "עורי שממה דינך נחתך, אנו באים לכבוש אותך!", ואכן, הרעיון ששרר באותם ימים לא היה "הפרחת השממה" אלא "כיבוש השממה", כיאה לאויב שיש להדבירו ולחסלו. "שממה" נחשבה אז כל נוף טבעי באשר הוא, והאתוס הציוני היה גאולת הארץ מן השממה והפיכת כל פיסה של אדמת בור לארץ נושבת. המחשבה על שימור ביצות, על הנצחת חורשים שדוכאו על ידי שיני העצים במשך דורות או על הותרת דיונות חשופות או נופים מדבריים, רחמנא ליצלן, בהיותם חלק מנופיה הטבעיים של ארץ ישראל, הייתה בגדר חילול הקודש. אף על פי כן קם קומץ אנשים שהעז לומר: עֲצְרוּ! הותירו שריד ל"ארץ הקדחת", תנו לדיונות להמשיך לנדוד עם הרוח, אפשרו לעצי החורש להרים את ראשם, שמרו על דרך הנשר בשמים, תנו לצבי לחיות ב"ארץ צבי", קִצְרוּ את מידותיה של "שלמת הבטון והמלט" – שנחשבה אז לשיא האופנה הציונית.

50 אתרים סומנו במפה

באותה שנה - 1953, פורסמה חוברת צנומה בשם "ההגנה על הטבע". באותם ימים לא זו בלבד שהממסד הציוני לא התייחס אל שמירת הטבע כאל ערך לגיטימי, אלא שהשפה העברית טרם כללה את המושג "שמורת טבע". יוזמי החוברת, ובראשם פרופ' מנדלסון ("המתנע" של שמירת הטבע או "אבי שמירת הטבע" בארץ), השתמשו על כן במונחים "אזורים מוגנים"

הצלת ראמים לבנים מכליה - אחת ההצלחות הגדולות של שמירת טבע

מפל הטחנה בשמורת התנור

אזושרו 93 שמורות בצפון הארץ ובמרכזה (הנגב היה אז "הדרום הרחוק" וטרם התייחסנו אליו). שטחן הכולל היה כ-120 אלף דונם (זהו בערך שטח כיום של שמורת הר מירון לבדה!). זה היה בבחינת לעג לרש, אבל, וזה "אבל" חשוב ביותר, המונח "שמורת טבע" קיבל לראשונה הכרה לגיטימית - עקרונית ומעשית - וזכה לחסות משרד החקלאות. הכרה זו אפשרה לנו לקבל ייצוג קבוע בדיוניה של ועדת הכנסת, שדנה באותם ימים בהצעת החוק לגנים לאומיים ושמורות טבע ולפיה הייתה אמורה להתמנות רשות ביצועית אחת. דומה כי מעטים הם החוקים שעברו טלטלה ושינויים כה מהותיים מאז שהוגשו לקריאה ראשונה בכנסת ועד שאושרו בה בקריאה שנייה ושלישית - כמו החוק הזה. ואכן, בעקבות מאבקים ומסעי שכנוע רבים, ובמידה רבה בזכותו של ח"כ יזהר סמילנסקי (המוכר יותר כסופר ס. יזהר), הצלחנו לשכנע כי הטבע ראוי לפטרון שזה מקצועו ומוקד התעניינותו. כך קמו שתי רשויות: רשות הגנים הלאומיים ורשות שמורות הטבע. יתרה מזו, הצלחנו (ואם לדייק,

ביטולן אפשר את קיומו של פארק הכרמל כפי שהוא מוכר כיום לרבות המטיילים במרחביו); בהפסקת כריית זיפוזי (שהיה דרוש לבנייה) שהתבצעה לאורך חופי הארץ, ושלו נמשכה למדינת ישראל לא היו כיום חופי רחצה; בבלימת פעילות הייעור של קק"ל באורנים, שהתרחשה ללא מגבלות בכל מקום ואתר; בצמצום השימוש ב"חומרי הדברה" בשדות החקלאיים (מילה מכובסת לרעלים), חומרים שגרמו לפגיעה קשה ביותר בעולם החי ברחבי הארץ, ובהמרתם בחומרים מזיקים פחות לסביבה. אנשי המחלקה לשיפור נוף הארץ לא לקחו חלק באף אחד ממאבקים אלה. הם התגדרו בתחומי האתרים שבהם טיפלו ובכך ראו את ייעודם ואת תפקידם. זאת ועוד: יעל ואיריס, צבי ונשר, אלה לא דיברו אליהם כלל ולא נכללו לדעתם בתחום הסמכות שלהם. חששנו מהאפשרות שעתידו של נוף הארץ, על החי והצומח שבו, יופקד בידיהם.

טבע? מי צריך את זה בכלל?

מאז 1958 פעל במשרד החקלאות מדור קטן: המדור לשמירה על הטבע. למדור הייתה יד ורגל במאבקים שצוינו לעיל ובמאבקים אחרים, תוך שיתוף מלא עם החברה להגנת הטבע, אך הישגו הגדול והחשוב ביותר היה עצם ההכרה בלגיטימיות של שמורות הטבע. כיום, כשמורות טבע היא מותג יוקרתי ומוכר ומשמשת לדימויים שונים, ולעיתים אף לקידום מכירות, תמוה שעד 1962 רבים מהפונקציונרים השונים חשבו כי לא ראוי ואף לא רצוי להקדיש שטחי קרקע לשמורות טבע. ביטוי לגישה זו אפשר למצוא באמירתו של משה דיין, שר החקלאות דאז, באחד הדיונים: "טבע? מי צריך את זה בכלל? כשאני מגיע לטבע אני נרדם". חרף זאת, ובמידה רבה בזכות תמיכתו של יוסף וייץ, שהיה אז מנהל מינהל מקרקעי ישראל שאך זה קם, הסיר דיין את התנגדותו ואישר את התוכנית העוברית לשמורות הטבע כפי שהוגשה בפניו. תוכנית זו, שעובדה במסגרת המדור לשמירה על הטבע והחברה להגנת הטבע, נידונה בוועדה מיוחדת שקמה לצורך העניין. הוועדה, בתוקף כתב המינוי שלה, המליצה על ההכרה בשמורות הטבע, אך הכניסה אותן למיטת סדום מצומצמת: היא חתכה בבשר החי ככל יכולתה, דחסה את ההצעות השונות, כיווצה אותן וקטעה מהן שטחים חיוניים. בדוח של הוועדה

חורשת טל - מקדש בוטני. אבן דרך בהקמת רשות שמורות הטבע

נוף הארץ, בזכות המוניטין הרבים שרכשה בעשייתה המבורכת באתרים שונים. ואולם, זמן קצר לפני הגשת החוק, תכננה מחלקה זו לקחת תחת חסותה גם את חורשת טל (אז עוד נקראה "חורשת העשרה") ולגן אותה. חובבי הטבע דאז (קרי החברה להגנת הטבע, וליתר דיוק אמוץ זהבי והמדור לשמירה על הטבע במשרד החקלאות, וביתר פירוט הח"מ) התנגדו לתוכנית. כתבנו להם: "כפי שלא תיגשו לשחזר אתר ארכיאולוגי ללא ארכיאולוג, כך חובתכם להתייעץ עם בוטנאים לגבי 'מקדש' בוטני זה". מעמדת הכוח שהייתה להם, ובשל הגיבוי שניתן להם מטדי קולק, מיגאל ידן, מאריה שרון, מהעיתונאי גבריאל צפרוני ואחרים, הם לא "ספּרו" אותנו, את ה"שוטים המשוטטים" או "נטורי קרקע", כפי שכּנונו לעתים. ואולם, ברקע לא הייתה רק חורשת טל. היו גם חששות נוספים. באותם ימים התקיימו מאבקים לא מעטים נגד גופי ממשל שונים על דמותם של נוף הארץ. המאבקים התמקדו, בין השאר, בביטול חמש תוכניות בנייה ברכסי הכרמל, תוכניות שאושרו עוד בימי המנדט (רק

טרם עבר גיור. לפי הצעת החוק הייתה אמורה לקום רשות ביצועית אחת, שתהיה ממונה הן על הפארקים והן על השמורות כקיים היום. ההצעה עוררה, מיומה הראשון, התנגדות מכל צד ועבר, בין היתר, חשש צה"ל כי שטחי האימונים שלו יוגבלו; משרד החינוך הוטרד בשל סמכויותיו בחוק העתיקות; משרד הדתות תהה מי יהיה אחראי על האתרים הקדושים וקרן קיימת חששה כי תיבלם תנופת הייעור שלה. הצעת החוק הייתה מונחת איפוא, כאבן שאין לה הופכין, במשך כשמונה שנים, במגירות של שרי הפנים שהתחלפו, בלי שאחד מהם יצליח להעלות את הצעת החוק לדיון בכנסת.

בן גוריון מתערב

בסופו של דבר היה זה דוד בן גוריון, ראש הממשלה דאז, שהגיש בתחילת 1963 את הצעת החוק לקריאה ראשונה בכנסת. כזכור, הצעת החוק דיברה על רשות ביצועית אחת, אלא שעתה צמחה התנגדות לסעיף זה בחוק מכיוון בלתי צפוי. על פניו היה ברור כי אם תקום רשות מבצעת אחת, תהיה זו המחלקה לשיפור

איריס הדור. אחד המפוארים שבין איריסי השושן המיוחדים לארץ ישראל

שבהם המציאות עולה על החלום! שמירת הטבע בישראל היא מקרה כזה. מפרספקטיבה של 50 שנה, המציאות נראית שונה מזו הניבטת במשקפי היומיום.

במשך השנים חשיבותם הנופית, הלימודית, האסתטית, המדעית והכלכלית של אתרי הטבע זכתה להכרה. הם חדלו להיות השכן האביון של האתרים ההיסטוריים. עם השינוי התודעתי הזה התבקש האיחוד בין הרשויות, שבשעתו כה חששנו ממנו. היום אכן קיימת רשות אחת: רשות הטבע והגנים. שטחם של השמורות והגנים גדל פי 40 ויותר מאז האישור הראשוני ופורץ הדרך. מספרן של השמורות מתקרב ל-400, ומספר הגנים הלאומיים ל-130. מאות אלפי מטיילים פוקדים מדי שנה את השמורות, פוסעים בשביליהן וצופים במראותיהן, על החי והצומח שבהן. מים שוב זורמים בנחל כזיב ומתרחבים לבריכות בשמורת עין אפק. פרחי בר מוגנים הפכו לסמל להצלחה חינוכית והסברתית. יחמורים, ראמים ופראים - בעלי חיים שהושמדו כ-50 שנה לפני הקמתה של הרשות שוב מתרוצצים בחורשי הגליל ובנגב. לו היו מספרים לי לפני 50 שנה כי אלה יהיו פני הדברים הייתי אומר: "חזון אחרית הימים!".

הצלחתני להוסיף לחוק פרק מיוחד, שלא נכלל כלל בהצעה המקורית: "ערכי טבע מוגנים". זו המסגרת שאפשרה את ההגנה על פרחי הבר.

פרספקטיבה של 50 שנה

ב-28 בינואר 1964 אישרה הממשלה, לפי הצעתו של משה דיין, שר החקלאות, את הקמתה של רשות שמורות הטבע. מוניתי כמנהלה הראשון. בימיה הראשונים התמקדה הרשות בשלושה תחומים: 1. הרחבת תחומי ההצעות לשמורות טבע ופריצת הגבולות המקוצצים שאושרו להן. 2. טיפוח שמורות טבע אחדות, במטרה להדגיש ולהמחיש כי אתרי טבע ונוף אינם רק שרידי עבר, דשאים ובריכות וכי "טבע" לא נועד רק לקומץ אנשי מדע. בחרנו לצורך כך בתל דן, בשמורת התנור, בשמורת המסרק ובמערת פער. 3. יציאה למסע הגדול והמוצלח של שמירת פרחי הבר בכל רחבי הארץ.

לאחר כשנתיים ויתרתי, במכתב למשה דיין, על המינוי שלי כמנכ"ל, תוך המלצה למנות לתפקיד את האלוף (במיל') אברהם יפה.

וכיום? יש מקרים שבהם המציאות והחלום עולים בקנה אחד, ויש מקרים, מעטים אמנם,